

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НЕКОМЕРЦІЙНИХ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК РІЗНОВИД СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

LEGAL LIABILITY OF NON-COMMERCIAL BUSINESS ENTITIES AS A VARIETY OF SOCIAL LIABILITY

Машковська Л.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін
Уманського національного університету садівництва*

Коваленко-Чукіна І.Г.,

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін
Уманського національного університету садівництва*

Стаття присвячена розкриттю поняття, ознак, порядку та умов застосування юридичної відповідальності як різновиду соціальної відповідальності до некомерційних суб'єктів господарювання як одних із видів суб'єктів господарського права, спрямованого на законність їх діяльності, що є обов'язковим їх чинником. Зазначено, що юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності є важливим засобом забезпечення законності і правопорядку в країні, дотримання прав і свобод людини та забезпечення належної реалізації державними органами та їх посадовими особами своїх повноважень, визначених законом, отже, є істотним фактором побудови правової держави в Україні і однією з найвагоміших гарантій забезпечення можливості реалізації прав та інтересів суб'єктів господарювання.

Зроблено висновок, що відповідальність, яка застосовується в некомерційній сфері господарювання, вважається різновидом соціальної відповідальності, виразом сутності та мети створення і діяльності некомерційних суб'єктів господарювання. Значення юридичної відповідальності, зокрема і господарсько-правової, яка застосовується до некомерційних суб'єктів господарювання, натеper істотно зростає у зв'язку з підвищенням ролі правових засобів у виконанні завдань регламентації господарського обігу. Саме тому відповідальність має розглядатися як один із дієвих важелів механізму господарювання, який справляє значний вплив на прискорення економічного і господарського розвитку нашого суспільства.

Практично всі нормативно-правові акти, які регулюють діяльність некомерційних суб'єктів, містять положення щодо відповідальності зазначених суб'єктів і доречним є визначення субсидіарної відповідальності членів та учасників некомерційних суб'єктів, підстави, розмір і порядок застосування якої встановлюються установчими документами, господарсько-правовою відповідальністю, яка застосовується у тому числі й до некомерційних суб'єктів господарювання. Такими можна вважати і спеціальні методи впливу на економічні інтереси, і механізм перекладання несприятливих наслідків, і настання цих наслідків за певних обставин з урахуванням норм чинного законодавства.

Ключові слова: некомерційні суб'єкти господарювання, юридична відповідальність, господарсько-правова відповідальність, соціальний характер, господарські санкції.

The article is devoted to the disclosure of the concept, features, procedure and conditions of application of legal liability as a form of social responsibility to non-commercial entities as one of the types of economic law, which is aimed at the legality of their activity and is a mandatory factor of them. It is stated that legal responsibility as a form of social responsibility is an important means of ensuring law and order in the country, observance of human rights and freedoms and ensuring proper implementation by state bodies and their official duties of their powers defined by law, therefore, is an essential factor in the construction of a rule of law in Ukraine and one of the most important guarantees to ensure the ability to exercise the rights and interests of economic entities.

It is concluded that the responsibility used in the non-commercial sphere of economy is considered a kind of social responsibility, which is an expression of the essence and purpose of the creation and activity of non-commercial entities. The importance of legal liability, including economic and legal, applicable to non-commercial entities, is now significantly increasing due to the increasing role of legal means in fulfilling the tasks of regulation of economic turnover, which is why liability should be considered as one of the effective levers of the economic mechanism, which has a significant impact on accelerating the economic and therefore economic development of our society.

Almost all regulatory acts governing the activities of non-profit entities contain provisions on the liability of these entities and it is appropriate to determine the subsidiary liability of members and participants of non-profit entities, the grounds, size and procedure of which are established by the constituent documents, legal liability, which applies including non-profit business entities can be considered as special methods of influence on economic interests, the mechanism of translation of adverse consequences, and the occurrence of these consequences in certain circumstances, taking into account the rules of the current legislation.

Key words: non-commercial entities, legal liability, economic and legal liability, social character, economic sanctions.

Постановка проблеми. Соціальна відповідальність виникає одночасно з суспільством, її формування пов'язане з розвитком людини як соціальної істоти, суспільних відносин, коли поведінка особи набуває суспільної значущості і починає регулюватися за допомогою соціальних норм, є невід'ємним елементом у системі людина-державо-суспільство.

Різновидом соціальної відповідальності є юридична відповідальність – одна з найвагоміших гарантій забезпечення можливості реалізації прав та інтересів суб'єктів господарювання. Оскільки юридична відповідальність класифікується за галузевою ознакою, виділяється господарсько-правова відповідальність, яку несуть всі некомерційні суб'єкти господарювання. Тому дослідження особливостей порядку застосування, видів і правових аспектів відповідальності некомерційних суб'єктів господарської діяльності з урахуванням їх діяльності є досить актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія відповідальності як загально соціологічна категорія в науці стала предметом дослідження ще в 60-ті роки ХХ ст. Однією з перших фундаментальних робіт із цієї проблеми є праця А.П. Черемніної «Проблема відповідальності в етиці», де було подано глибокий аналіз відповідальності як загальносоціального явища.

Поняття та ознаки відповідальності некомерційних суб'єктів, особливості їх правової природи досліджували і досліджують вчені-правознавці В.К. Мамутов, В.С. Щербина, О.М. Вінник, Д.В. Задихайло, Н.О. Санаїхметова, О.П. Подцерковний, В.В. Гончаренко, Е.Ф. Демський, С.О. Теньков та інші, але в роботах українських правознавців зазначена проблема не знайшла досить повного висвітлення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Значення юридичної і господарсько-правової відповідальності істотно зростає у зв'язку з підвищенням ролі

правових засобів у виконанні завдань регламентації господарського обігу. Відповідальність має розглядатися як один із дієвих важелів механізму господарювання, який справляє значний вплив на прискорення економічного розвитку нашого суспільства.

Виклад основного матеріалу. В літературі зазначається, що в ГК України є багато новел, принципово нових підходів у правовому регулюванні господарських відносин. Це стосується і правового регулювання відповідальності [1, с. 128–133].

У визначенні поняття «господарсько-правової відповідальності» немає єдності думок вчених. На думку Г.В. Пронської, господарсько-правова відповідальність – це економічні за змістом і юридичні за формою методи впливу на економічні інтереси суб'єкта господарювання – правопорушника [2]. Д.Х. Липницький і А.Д. Болотова вважають, що господарсько-правова відповідальність є певним механізмом перекладання несприятливих наслідків з одного учасника господарських відносин на іншого [1].

Під господарською відповідальністю розуміється настання несприятливих майнових наслідків (стягнення збитків, штрафу тощо) при порушенні правил функціонування господарського механізму, які встановлюються державними органами в інтересах держави або сторонами в договорі. При цьому зазначається, що господарсько-правова відповідальність відрізняється від інших видів відповідальності тим, що поєднує елементи майнового та примусового (організаційного) характеру [3]. Таким чином, господарсько-правова відповідальність визначається і як методи впливу на економічні інтереси, і як механізм перекладання несприятливих наслідків, і як настання цих наслідків, які не можна вважати найбільш повними та точними характеристиками цього виду юридичної відповідальності.

Найбільш поширеним є позначення господарсько-правової відповідальності через поняття «господарські санкції». Господарсько-правова відповідальність, на думку В.К. Мамутова, це перетерплення (або несення) господарським органом несприятливих економічних наслідків безпосередньо в результаті застосування до нього передбачених законом санкцій (мір відповідальності) економічного характеру [4].

В.С. Щербина вважає, що відповідальність у господарському праві (господарсько-правова відповідальність) – це комплексний правовий інститут, який має свій особливий предмет регулювання – господарські правопорушення. Відповідальністю є застосування до правопорушника встановлених законом або договором санкцій, внаслідок чого він зазнає майнових втрат. Отже, поняття господарсько-правової відповідальності включає в себе і майнові наслідки застосування санкцій [5]. Ця точка зору підтримана законодавцем.

Однак сучасні підручники з господарського права одноставні у визнанні самостійності господарсько-правової відповідальності щодо інших видів відповідальності. Так, колектив авторів під господарсько-правовою відповідальністю визнає несення суб'єктами господарювання несприятливих економічних та (або) правових наслідків у результаті застосування до них передбачених законодавством санкцій за господарські правопорушення [6]. Зазначене положення повністю поширюється та стосується некомерційних суб'єктів господарювання.

Згідно зі ст. 216 ГК України учасники господарських відносин, некомерційні суб'єкти господарювання несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених цим кодексом, іншими законами та договором.

Поняття господарсько-правової відповідальності визначається в ч. 1 ст. 216 ГК України через поняття

«господарських санкцій». При цьому вказується, що застосування господарських санкцій повинне гарантувати захист прав і законних інтересів громадян, організацій і держави, відшкодування збитків учасникам господарських відносин, завданих внаслідок правопорушення, та забезпечувати правопорядок у сфері господарювання (ч. 2 ст. 216 ГК України) [7]. При цьому в назві ст. 217 ГК України господарські санкції названі правовим засобом відповідальності у сфері господарювання.

Однак це не означає ототожнення господарсько-правової відповідальності і господарських санкцій, оскільки господарсько-правова відповідальність полягає в реалізації санкцій як мір відповідальності. Санкція не є власне відповідальністю, оскільки є примусовим заходом. У цьому сенсі правий А. Курбагов, який стверджує, що в охоронних правовідносинах (складаються на підставі охоронних норм) перетерплення правопорушником застосовуваних до нього заходів державно-примусового впливу (санкцій) розглядається як певного роду обов'язок [8]. Тому важко погодитися з думкою про те, що відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності слід розглядати як санкцію, яка полягає в позбавленні суб'єкта, що порушує закон, прав чи інтересів інших суб'єктів, майна без компенсації, яка застосовується в установленому законом порядку на основі осуду поведінки порушника [9].

Легальне визначення господарських санкцій містить ст. 217 ГК України, згідно з якою господарськими санкціями визнаються заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, в результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та (або) правові наслідки [10].

Як зазначається в літературі, господарсько-правова санкція становить визначену безпосередньо законом або договором міру (масштаб, величину) відповідальності правопорушника. Це гранична величина майново-примусового впливу на правопорушника, який може застосувати до нього кредитор або відповідний орган (суд). Господарсько-правові санкції у своїй сутності є економічно-юридичними. Тому в законодавстві визначення «економічні» і «майнові» можуть вживатися як тотожні. Термін «економічні» означає, що за змістом господарсько-правова відповідальність є економічною. Це негативний економічний вплив на правопорушника, щоб стимулювати його виконати зобов'язання.

Що стосується класифікації господарських санкцій, то загальноприйнятим у навчальній літературі є класифікація господарських санкцій на такі види: відшкодування збитків; сплата неустойки; конфіскація як вид господарсько-правових санкцій; господарсько-адміністративні штрафи; оперативно-господарські санкції; планово-розрахункові (оціночні) санкції; господарсько-організаційні санкції [11]. Серед видів господарських санкцій ГК України виділяють відшкодування збитків, штрафні, оперативно-господарські та адміністративно-господарські санкції. Всі вони притаманні некомерційним суб'єктам господарювання.

Під збитками розуміють витрати, зроблені уповноваженою стороною, втрату або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які така сторона одержала б в разі належного виконання зобов'язання або дотримання правил здійснення господарської діяльності іншою стороною. Відшкодування збитків є універсальним видом відповідальності і застосовується в будь-якому випадку незалежно від того, чи зазначено про це в договорі або законодавстві. Цей вид відповідальності має передусім компенсаційну функцію [12]. Так, відшкодування збитків може бути застосоване, якщо товарна біржа допускає правопорушення як організатор торгів. Відомі випадки, коли до участі в біржових торгах допускаються фізичні особи-громадяни, які не мають статусу члена товарної біржі, товарні біржі здійснюють комерційне посередництво між продавцями і покупцями, реєструють фіктивні контракти тощо [13].

Штрафними санкціями відповідно до ч. 1 ст. 230 ГК України є господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), які виконують каральну функцію. Сплата штрафних санкцій не звільняє боржника від виконання зобов'язання в натурі. Так, штрафні санкції в некомерційній діяльності можуть накладатися за порушення договору. Але оскільки відносини між товарною біржею і її членом зазвичай не оформлюються договором, то застосування таких санкцій до біржі є проблематичним. Неврегульованим у цьому контексті виглядає право товарної біржі встановлювати та стягувати зі своїх членів штрафи та інші санкції за порушення статуту та правил біржової торгівлі (ст. 3 Закону України «Про товарну біржу» [14]).

Оперативно-господарські санкції – це передбачені законодавством або договором засоби оперативного впливу на правопорушника, спрямовані на запобігання господарському правопорушенню або зменшення його шкідливих наслідків. Вони вводяться суб'єктами або державними органами, які контролюють дотримання законності у відповідній сфері господарських відносин. Оскільки види оперативно-господарських санкцій мають бути передбачені договором (наприклад про надання біржових послуг), їх використання є значно обмеженим. Такими санкціями можуть бути відмова від виконання зобов'язання в разі порушення його іншою стороною; відмова від оплати зобов'язання, виконаного неналежним чином; відстрочення виконання робіт внаслідок прострочення їх оплати тощо.

Адміністративно-господарський штраф є одним із видів адміністративно-господарських санкцій, які найчастіше застосовуються [15]. Адміністративно-господарські штрафи іноді отримують назву «економічні санкції». При цьому маються на увазі застосування до юридичних осіб негативних наслідків, пов'язаних із неналежним виконанням будь-яких правових норм, якщо це правопорушення спричинено господарською діяльністю юридичної особи.

Розмір і порядок стягнення адміністративно-господарських штрафів, а також перелік порушень, за які із суб'єкта господарювання стягується штраф, передбачені багатьма спеціальними законами, що регулюють окремі сфери господарської діяльності, в тому числі некомерційну.

Під адміністративно-господарськими санкціями розуміються заходи організаційно-правового або майнового характеру, які застосовуються органами державної влади або місцевого самоврядування (тобто у вертикальних відносинах) і спрямовуються на припинення правопорушення, ліквідацію його наслідків. Такими санкціями

можуть бути вилучення прибутку; адміністративно-господарський штраф; стягнення зборів; зупинення операцій за рахунками; індивідуальний режим ліцензування; зупинення дії або анулювання ліцензії; обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання; скасування державної реєстрації та ліквідація суб'єкта тощо.

Застосування адміністративно-господарських санкцій до некомерційних суб'єктів можливе лише в тих сферах господарювання, які є детально врегульованими з боку держави (біржова діяльність, діяльність кредитних спілок тощо). У сфері некомерційного господарювання зазначені санкції передбачені численними нормативно-правовими актами.

Відповідальність у соціальному плані – це наявність дієвого механізму соціального контролю, здатного забезпечити притягнення кожного винного до відповідного виду соціальної відповідальності у випадках порушення ним приписів соціальних норм, а в особистісному – усвідомлення людиною можливості відповідальності за наслідки особистої діяльності. Це реальні вчинки людини, узгоджені з вимогами соціальних норм, а в соціальному плані – негативні наслідки для людини, які настають внаслідок неузгодженості її вчинків із вимогами соціальних норм.

Висновки. Таким чином, однією з найважливіших гарантій забезпечення можливості реалізації прав та інтересів некомерційних суб'єктів господарювання є юридична відповідальність – різновид соціальної відповідальності, який застосовується на підставі норм закону або договору.

Особливості застосування субсидіарної відповідальності членів та учасників некомерційних суб'єктів, підстави, розмір і порядок її застосування дозволили виявити низку проблемних аспектів, які можуть бути вирішені шляхом виключного закріплення установчими документами. Визначаються механізми збереження цілісності та кількості майна некомерційних суб'єктів господарювання із використанням процедур санації в судовому порядку через провадження у справах про банкрутство.

Особливість суспільних вимог, передбачених правом, полягає в тому, що держава забезпечує можливість примусового їх здійснення, якщо суб'єкт, до якого звернуті ці вимоги, не буде їм слідувати. Правові вимоги формуються у вигляді юридичних обов'язків у формі конкретних або загальних правовідносин. Відповідальність як соціальна категорія відображає двосторонній зв'язок індивіда і суспільства, членом якого він є, щодо встановлених нормативів поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Липницький Д.Х., Болотова А.Д. Основные нововведения в правовом регулировании ответственности в Хозяйственном кодексе Украины. Экономика и право. 2012. № 1. С. 128–133.
2. Подцерковний О.П., Квасницька О.О., Смітюх А.В. та ін. Господарське право : підруч. 2-ге вид., доп. і перероб. Х. : Одіссей, 2011. 640 с.
3. Шпомер А. Господарська відповідальність як метод державного регулювання економіки. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 7. С. 7–8.
4. Мамутов В.К., Овсиенко В.Я. Предприятие и материальная ответственность. К. : Наук. думка, 1971. 190 с.
5. Щербина В.С. Господарське право України : навч. посіб. 2-е вид., перероб. і доп. К. : Юрінком Інтер, 2011. 384 с.
6. Подцерковний О.П., Квасницька О.О., Смітюх А.В. та ін. Господарське право : підруч. 2-ге вид., доп. і перероб. Х. : Одіссей, 2011. 640 с.
7. Господарський кодекс України в редакції від 16 грудня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 18, 19–20, 21–22. Ст. 144.
8. Курбатов А. Обеспечение баланса частных и публичных интересов – основная задача права на современном этапе. *Хозяйство и право*. 2011. № 6. С. 88–97.
9. Пацурківський Ю.П. Правовий режим майна суб'єктів підприємницької діяльності : автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 – «Господарське право; господарсько-процесуальне право». К., 2001. 19 с.
10. Щербина В.С. Господарське право : практикум. К. : Юрінком Інтер, 2011. 320 с.
11. Щербина В.С. Господарське право : підруч. 3-є вид., перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2007. 657 с.
12. Мороз Л.Я. Господарсько-правова відповідальність товарних бірж. *Вісник господарського судочинства*. 2008. № 4. С. 105–113.
13. Бобкова А.Г., Мойсєєв Ю.О., Бобкова А.Г. Біржове право : навч. Посібник. К. : Центр навчальної літератури, 2015. 200 с.
14. Про товарну біржу : Закон України від 10 грудня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 10. Ст. 139.
15. Мамутов В.К. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України. Юрінком Інтер, 2014. 688 с.